

СТАНОВИЩЕ

на проф. д-р Тотко Стоянов,
член на научно жури за оценка на качествата на дисертационния труд
на **Николай Димитров Димитров**, докторант към Катедра Археология,
Исторически факултет, Софийски университет „Св. Кл. Охридски“,
на тема: *Религиозен живот в Пауталия и Сердика през римската епоха
(сравнителен анализ)*, за присъждане на **образователна и научна степен
“Доктор”** по професионално направление 2.2. История и археология

Обектът на изследване в представената теза на Николай Димитров няма, към настоящия момент, аналог в българската литература. Наличието на немалко изследвания за двата големи градски центъра в Западните предели на провинция Тракия, включително археологически и обобщаващи от последните десетилетия, са предпоставка за полезно иновативно изследване. Резултатът е налице – впечатляващ по обем, обхват и съдържание текст (общо 720 с.). Дисертацията има класическа структура – основен текст, включващ уводна глава (Въведение), пет глави, заключителна глава, две приложения (Таблицы 1-7 и Карти 1-9), Литература (общо 458 с.), и Каталог (262 с.). Скрупулъзно разбитата структура на глави I-V, съдържащи константни параграфи, съпоставящи култ X в Пауталия и Сердика и сравнителен анализ, както и разпределението на разгледаните култове по глави, отразява предварително старателно премисляне на структурата и съдържанието на изследването.

В уводната част на Въведението (с. 1-4) са посочени мотивите за избора на темата на дисертацията и включването на монетосеченето на двата града (основно на реверсните изображения) като важен компонент от изворовата база на изследването.

В параграф *Цели* (с. 4-6), всъщност, освен не особено прецизно формулираната цел „да бъде направен сравнителен анализ на регистрираните култове в Пауталия и Сердика, който да открие по-ясно(sic) картина, както и да очертае тенденциите в религиозната политика като влияния и традиции,“ са представени детайлно и осем задачи за постигането на целта (неясно защо обозначени като допълнителни, важни, конкретни, други). Всъщност, тези задачи очертават действителният съдържателен обхват на целта на тезата – анализ и интерпретация на оптимален брой извори, синтез на данните за религиозния живот в двата града, включително прояви на негови граждани извън него, в Тракия и извън нея, и в контекста на икономическото, социално и културното

им развитие, за да се съпоставят в общите им измерения и се открият сходства и различия.

§. *Използвани методи* (с. 7-10). Посочени са четири изследователски метода – сравнителен анализ, определен като основен в изследването, иконографски и стилев анализ и картографски метод. Като основа за осъществяването на сравнителен анализ е посочено „изготвянето на подробен и ясно структуриран каталог на находките“ „свързани с религиозния живот на Пауталия и Сердика“ (с. 5, 7), определено преди това като първа задача, подпомагаща постигането на целта на изследването. Обяснена е организацията на каталога, която видимо е резултат на осмисляне на възможностите да се извлече оптимум информация за изложението.

Представянето на каталожните единици е направено на базата на съчетаването на два списъка с критерии – водещ е този на „*богове и персонажи*“, където в група А са I. Император, II. Рома, а в група В 38 богове и персонажи (от III до XL), подредени по азбучен ред (от Аполон до Хюписистос). Вторият списък за критерии е обозначен като *Списък на паметниците*, съдържащ 16 вида/категории артефакти, по реда на които са подредени артефактите в рамките на всеки божествен персонаж. Важни за проявите на култовете са първите 8 – монети, олтари, каменни блокове и плочи, постаменти за статуи, статуи, оброчни плочки, статуетки. Останалите 8 имат по-скоро общокултурен и/или битов характер. Считаю, че е по-прецизно тази рубрика да бъде озаглавена *Списък на видовете (категориите) изследвани артефакти*.

Съгласно комбинацията от двата списъка най-напред са представени артефактите от Пауталия (202 каталожни номера), обосновано с „изпреварващото развитие на Пауталия спрямо Сердика през II в.“ (срв. с. 3), а след това от Сердика (223 каталожни номера). При оформянето на каталожните номера, обаче, струва ми се, има излишно усложняване, защото всеки пореден номер съдържа минимум три цифри – римска за номера на персонажа, арабска за номера на категорията артефакт и още една арабска за самия артефакт. При цитирането на дадена каталожна единица в изложението знаците стават 4 – първият Р или S означава града и останалите три, както беше посочено. Ако читателят иска да проследи при нужда посоченият кат. №, единственото улеснение е посочената начална страница на артефактите от двата града. Останалата част от търсенето е доста бавна (и досадна). Пояснено е, че „начинът на оформяне на каталога позволява неговото непрекъснато последващо допълване, което позволява той безпроблемно да бъде трансформиран в дигитална база данни“, оправдава донякъде тази структура, но тя не е действена в този текст, защото не е в електронен формат. Считаю, че при публикуването на този труд е добре да се направи една опростена номерация (която да съдържа иманентно посочените принципи на организацията на каталога).

Идеята образите на артефактите от каталога да бъдат вместени при описанието е добра, практична. Видими са усилията да се осигурят качествени образи на монетите, но при паметниците на пластиката размерите са малки и в някои случаи качеството на изображенията не е на добро ниво (за епиграфските паметници не винаги има възможности за това). Записаното в рубриката „датировка“ *несигурна*, при паметниците на пластиката (статуи, релефи) е неприемливо. Вярно е, че в част от първичните публикации липсват дати. В такъв случай авторът демонстрира нежелание да предложи дори и приблизителна дата (и е в контраст с твърдението, че „За паметниците с изображения (монети, оброчни плочки, статуетки и др.) е осъществен детайлен иконографски и стилъв анализ“, с. 9). В съвременната литература, и за Тракия и за империята, има вече достатъчно публикации – корпуси, обзорни и специализирани изследвания, които позволяват, поне за популярните култове, опити в тази насока, на базата на иконография, стил, пластични особености, контекст и пр. По мое мнение, при публикуването на дисертацията, този недостъгък би следвало да се избегне.

§. *Териториален и хронологически обхват* (с. 10-17) Обоснован е хронологическият обхват на проучването „най-общо във времето от първата половина на II в. докъм средата/втората половина на IV в.“ (при нумизматичните данни има навлизане в излишни подробности)

В § *Историография* (с.17-23) е направен стегнат, съдържателен преглед на литературата по темата, на базата на няколко критерия, демонстриращ доброто познаване на публикациите с различна тематична насоченост, съдържащи информация по темата на изследването. Посочено е, че в уводната част на текстовете, анализиращи данните за съответните божествени персонажи е представена историята на проучване на този култ.

Ядрото на изследването са глави I –V, както следва: I. Държавни култове (на императора и Рома, с.25-67); II. Култове към божества от гръко-римския пантеон (14, подредени не по азбучен ред, както е в каталога, а по степен на значимост в Пауталия, както вече бе посочено, с. 68-250) III. Божествени персонификации (1. Обществени, 2 Природни, 251-304). IV. Източни култове (1. Египетски, 2. Малоазийско-балкански, 3. Предноазийски, 305-364). V. Местни култове и култове с неизяснена характеристика, с. 365-390. Изпълнението на един и същи модел на представяне на данните за култовете в двата града, следвано от сравнителен анализ и изводи в края на всяка глава, предопределя хомогенност и баланс в обемиестия текст.

Приоритетът на нумизматичните данни като статистика, хронологически индикации, иконографски и културно-исторически данни, естествено води до използването им като отправна точка за изследването на различните култове при всички разграничени групи. Изявената специализирана подготовка за

боравенето с този специфичен материал е позволила на Н. Димитров да достигне в интерпретацията му до нови идеи, хипотези и тези. Следва да се подчертае, че е търсен баланс в използването и интерпретацията и на другите основни групи извори.

Епиграфските паметници са разгледани и интерпретирани в оптимална степен за извличането на данни за култовете, храмове, жреците и посветителите – като произход, социален статус и пр., конвенционални и локални епитети.

Паметниците на пластиката също са изследвани и интерпретирани като източник на данни за характеристиките на разглежданите божества и персонажи на базата на иконографски анализ, специфики и паралели. Очевидно е търсенето и коментирането на иконографски типове, отразени, и в монетните, и в паметниците на пластиката. Липсата на реален анализ при част от паметниците на пластиката в каталога създава усещане за известен дисбаланс.

Анализът на археологическият контекст на артефактите е използван за интерпретацията на различни проблеми в интерпретацията на отделни култове. В изложението са използвани за нуждите на анализа и интерпретацията и данните от археологическите проучвания през последните години на Сердика и Кюстендил и някои обекти в обсега на градските им територии.

Заключителната глава (с. 391-417) е неформална като структура и съдържание. Обобщението на изводите от петте глави е допълнено с интерпретацията на информацията от приложените седем таблици и пет карти. Таблици 1 и 2 предоставят броя на артефактите свързани с божествата и песонификациите по списъка от 16 вида, използвани при съставянето на каталога. Визуализацията очертава концентрацията при отделните божества, съответно в Пауталия и Сердика, и подкрепят вече изтъкнатата водеща роля на Асклепий, Хигия и Телесфор, и в Пауталия, в Сердика, на базата на монетите, но и паметниците (от 2 до 8 вид), имащи роя на реални свидетелства за култовия живот. Открояват се и по-изявените култове в двата града като тези на Херакъл, Зевс (и Хера), Дионис. Подобна е ролята на Таблица 3 за данните от основните видове паметници за храмовете в двата града, както и на останалите таблици за визуализиране и интерпретирането на данните за жреци, герузия, прояви на религиозния живот от официален и по-общ характер (празници, игри, състезания, жертвоприношения), за епитетите и посветителите. Подобна е функцията на картите, които визуализират и подпомагат обобщаващите интерпретации за субектите на религиозния живот от гледна точка на концентрацията на артефактите на определени божества на конкретни места в градовете и територията им.

Следва да се посочи, че като цяло, докторантът Николай Димитров е успял да постигне поставените цели и задачи. Дисертационният труд е написан на ясен и стегнат език, с отлично владение на професионалната терминология, което допринася за цялостното възприемане на обемистото изложение. От текста и

списъка на ползваната литература е видно, че той е много добре запознат и ползва публикациите от обемистата литература по общите и специфичните проблеми изследваните групи паметници. В работата си колегата е проявил критичност, с коректно отношение към различните тези, като е успял да се опази, като цяло, от свръхинтерпретации и спекулации. В цялото изследване проличава умение за анализ на различни по характер извори, за изработване на собствени критерии и умение за синтезиране на собствено отношение към проблеми от частен и общ характер. Докторантът е постигнал задълбочено познание по специфичната проблематика на нумизматиката, за да изяви монетите като важен извор за религиозния живот на двата градски центъра , а в по-общ план и на Тракия. Заслужава да се отбележи желанието да се анализира от *аутопсия* в максимална степен изследваните артефакти.

С оглед на качествата на дисертацията, съдържаща несъмнени научни приноси, считам, че своевременното публикуване на тезата на Николай Димитров, след необходимото преработване, с оглед бележките и препоръките, би било актуално и полезно за научната общност.

Авторефератът и автосправката за приносите отразяват коректно съдържанието и основните постижения на автора в дисертацията.

Николай Димитров е автор на три научни публикации, пряко свързани с темата на дисертацията. Две от тях са вече излезли от печат.

В заключение, като имам пред вид цялостните качества на дисертационния труд на **Николай Димитров Димитров**, заявявам пред уважаемото жури, че рецензираната работа притежава високи научни достойнства и отговаря на изискванията в ЗРАСБ, да му бъде присъдена **образователната и научна степен „Доктор“** и ще гласувам убедено за това.

16 октомври 2022 г

София

проф. д-р Тотко Стоянс

